

Made in Girona: el gran chantier de Pedret

Durant segles, Girona va ser un dels grans centres europeus en la producció de materials de pedra estandarditzats per a la construcció i l'escultura monumental. Som a prop de poder valorar amb tota la seva dimensió l'extracció, el desbast i polit de la pedra de Girona, la seva comercialització i el transport fins a peu d'obra durant més quatre-cents anys. Ara se'ns fa evident, més que mai, quina era l'organització del treball a les pedreres de Pedret, alhora que hem avançat notablement en la identificació dels mestres pedrers que en varen ser protagonistes.

Text > **PERE FREIXAS**, doctor en història de l'art per la UAB

MIQUEL ÀNGEL FUMANAL, doctor en història de l'art per la UB

El raval de Pedret, la gran pedrera de Girona

Costa d'entendre com ha pogut restar tant temps en l'oblit l'extraordinari dinamisme que tingué el barri de Pedret en l'explotació de les pedreres de Barufa, que és el nom amb què era coneguda la muntanya de Montjuïc en temps reculats. La nòmina de

mestres pedrers actius a la ciutat de Girona, singularment alta en el marc socioprofessional entre els segles XIV i XVI, fa pensar que la construcció podria haver estat la primera economia de la ciutat, si separem la indústria del tèxtil de la del cuir. Així semblen acreditar-ho les darreres notícies entorn de l'estructura física i demogràfica de la

Girona medieval i dels primers temps moderns, sobretot del barri de Pedret, un raval extramurs de la ciutat on es concentrava la major part de l'explotació de la pedra i on residien un bon nombre de mestres picapedrers que hi vivien i hi treballaven sota un règim de concessió. El domini útil de les pedreres els era concedit amb con-

>> Quadre del pintor Pons Martí, en què va representar, a la darreria del segle XIX, el barri de Pedret, amb l'hospital i l'església de Sant Jaume a redós de l'espadat de la muntanya de Montjuïc, on s'arrengleraven les pedreres. (Foto: PERE FREIXAS)

dicions per l'abat de l'excol·legiata de Sant Feliu i pel capítol de la Catedral, aquest darrer propietari efectiu de l'extensió més gran de terrenys, la gestió econòmica dels quals corresponia a la Pabordia de Desembre, una de les jurisdiccions o àrees de gestió de les rendes de la seu gironina.

Es pot pensar que els més de tres-cents picapedrers actius a Girona al llarg del segle XIV i els prop de cinc-cents més registrats durant el segle XV i la primera meitat del XVI varen ser les peces principals d'aquest motor que va moure una veritable indústria de la pedra de gran abast i d'èxit reconegut en una extensa àrea geogràfica de la mediterrània occidental. Es pot dir que l'impacte de l'extracció i comerç de la pedra de Girona va ser comparable al de les pedreres periurbanes més actives i reconegudes d'Europa. Per bé que a Pedret es concentrà la major part de l'extracció de la pedra, no té res d'estrany l'existència, des d'antic, d'altres arrencades, com ara al burg de Sant Pere de Galligants, a les Pedreres i al Bec Eixut, perquè pràcticament tota la ciutat s'alça sobre una pedrera immensa de calcària fòssil. La qualitat de la calcària i possiblement la taula de preus, encara per precisar, feien molt atractiva i competitiva la pedra de Girona per a la construcció i per a l'ornamentació escultòrica. No és fàcil

trobar a Europa un tipus de pedra relativament de bon tallar que ofereixi, en una àrea geogràfica reduïda com Girona i el seu entorn, qualitats tan diverses de duresa i de tonalitats cromàtiques.

L'església, la reialesa i la burgesia, per aquest ordre, varen ser la principal clientela pel que fa a elements obrats en sèrie amb la pedra calcària de Girona, especialment columnes, capitells, bases i taules o àbacs que varen sortir de les pedreres de Pedret i varen gaudir d'una amplíssima acceptació des d'aproximadament el segle XII fins bona part del segle XVI, i també en temps menys reculats. La producció estandarditzada d'elements petris sortia de Pedret destinada sobretot a l'embelliment d'edificis tant religiosos com civils (com ara claustres, galeries de patis, portes, finestres i arcuacions per a badius) i mobiliari litúrgic (piques d'aigua, fonts baptismals o faristols), però també es destinava a l'àmbit funerari (sepulcres i osseres) i a usos domèstics (moles i morters).

Al llarg de la primera meitat del segle XIV, Pedret s'omplí progressivament de cases i de nous punts d'extracció de pedra de la muntanya de Montjuïc. Aquest alou o propietat plena que es repartien entre la Catedral i la basílica de Sant Feliu, aleshores excol·legiata, esdevingué un carrer que, en trobar-se

fora la muralla, quan convenia es tanca amb dos portals, el més al nord dit de *Na Dalmaua*, i el del sud, de *Na Torrentana*. A la banda de muntanya del carrer, i en una llargada d'entre dos-cents cinquanta i tres-cents metres, s'hi explotaren un bon grapat de pedreres. Els mestres pedrers contractaven amb l'autoritat eclesiàstica, la Catedral o Sant Feliu, la cessió temporal d'una feixa de pedrera que habitualment comprenia el terreny per fer-hi la casa on viure i el taller on treballar, a banda d'una peça de terra dedicada a l'horta. Viure al costat de la feina, a tocar del punt d'extracció de la pedra, i tenir el taller per al desbastat, poliment i càrrega dels materials lapidis a punt per al transport, devia ser una fórmula pràctica i competitiva.

No sembla pas que la pesta negra de 1348 (tot i que no hi ha unanimitat a l'hora de valorar fins a quin punt resultà mortal entre els professionals de la pedra) fos un fre a l'augment de la presència de pedrers a la ciutat, perquè al llarg de tot el segle XIV es comptabilitzen prop de tres-cents picapedrers amb residència permanent a Girona. Al llarg d'aquell segle i del següent, el gremi dels mestres pedrers —constituït formalment el 1419— aplegava també professionals d'oficis afins, com calcinaires, fusters, ferrers, manobres, bastaixos i, ocasionalment, vidriers. Esdevingué així el col·lectiu professional més nombrós de Girona, amb uns registres superiors als de la resta de ciutats del Principat i equiparables, o fins i tot més alts, als del context europeu. I encara ens movem, val a dir-ho, amb xifres inferiors al que devia ser el veritable conglomerat de la construcció, ja que no solament s'ha perdut documentació, sinó que la conservada ha arribat de manera incompleta. Així i tot, anatem cap a dos-cents vuitanta fusters durant el període esmentat, inclosos escultors o imaginaires que no figuren com a pedrers o mestres de cases, a més d'un centenar llarg de ferrers, vidriers i altres artífexs, com ara mestres de fer senys o campaners, que intervenien també en la construcció.

La pedrera, la caseta i l'hortet

Pedret és avui un barri de poques cases, separades de la muntanya pel ferrocarril —construït en el darrer quart del segle XIX—, i apartades del riu Ter per l'antic camí reial, avui anomenat

>> Pedrera encara activa al segle XIX, on es practicaven els primers treballs consistents a arrencar i desbastar els blocs lapidis, que eren traslladats amb carretes fins als obradors.

Foto: DIPUTACIÓ DE GIRONA. INSPAÍ. FONS I COL·LECCIÓ EMILI MASSANA (VALENTÍ FARGNOLI).

>> El raval de Pedret. Les cases dels pedrers es disposaven de manera que, per una banda, donaven al carrer i al riu Ter, mentre que, per l'altra, limitaven directament amb les pedreres situades al peu de la muntanya. (Foto: AJUNTAMENT DE GIRONA. CRDI. AUTOR DESCONEGUT.)

carrer de Pedret. Amb prou feines quedaven rastres de la llarga explotació de les pedreres de calcària nummulítica, i menys encara de la configuració urbanística originària del barri, on s'alçava en altre temps, voltat de pedreres, el conjunt format pel convent, l'hospital i l'església de Sant Jaume. No és clar que fos un indret idoni per a un hospital i un convent, enmig de pedreres i del tràfec constant d'arrencadors i picapedrers extraient i treballant la pedra.

Perpendicularment a la muntanya, cada mestre pedrer disposava d'una feixa d'entre sis i deu metres d'amplada, que era la mateixa distància de la façana de la casa que donava al carrer. Darrere l'habitatge, d'un o dos sostres o plantes, hi havia el taller, on el propietari i altres picapedrers treballaven la pedra, i una peça de terra —amb horta, vinya o alguna olivera, i potser fruiters—, que era just davant de la llenca de pedrera.

Tenir casa a Pedret i la concessió del dret d'explotació d'una llenca de pedra proporcionava als picapedrers unes condicions de treball òptimes, també des del punt de vista de la competitivitat. La proximitat entre l'habitatge i el lloc de treball, que permetia dur a terme en una mateixa parcel·la totes les fases del procés de tractament de la pedra —extracció, desbast, talla, poliment, embalatge i càrrega per al transport—, oferia avantatges evidents i feia que els productes manufacturats de Pedret difícilment trobessin competència al mercat, a banda de la qualitat de la matèria primera i de l'expertesa dels mestres pedrers. D'aquesta manera, els picapedrers podien escollir entre treballar tot el dia en una obra, portant-hi

la pedra desbastada, o bé picar-la a casa i entregar-la ja tallada i a punt per ser col·locada a lloc. També proveïen de pedra una obra mentre treballaven en una altra, i així no perdien cap oportunitat de contractació d'altres comandes que els poguessin arribar.

Per tant, els mestres pedrers, alguns dels quals eren empresaris de la pedra i artífexs alhora, controlaven tot el cicle: des de l'extracció fins a la venda, la transformació, l'acabat final i la col·locació a lloc. Al segle XIV, alguns mestres d'obres no només destacaven per les seves habilitats tècniques i artístiques, sinó també pel paper d'autèntics empresaris. Un bon exemple d'això és l'associació —encara que no formalitzada notarialment— entre Guillem Bofill I (doc. 1337 - † a. 1389) i Antoni Escuder I (doc. 1375-1396), dos mestres que van unir esforços l'any 1379 per afrontar un encàrrec de gran envergadura: la provisió de més de dos mil carreus de pedra destinats a una de les façanes de la Pia Almoina de Girona, una institució benèfica de gran importància a l'època. En aquest cas, el tàndem Bofill-Escuder, propietari de pedreres al barri de Pedret, va actuar clarament com a empresariat constructor. Van subcontractar l'extracció de la pedra, el seu carejat i el transport fins al peu de l'obra. Tot i que no disposem de cap document notarial que acrediti una societat formal entre ells, la seva col·laboració posa de manifest com, en plena edat mitjana, els mestres d'obres podien exercir funcions que anaven molt més enllà de la direcció tècnica: assumien la gestió econòmica i logística dels projectes, avançant-se al que avui anomenaríem

activitat empresarial en el sector de la construcció.

Citem un altre exemple remarcable del segle XV: Pere Ciprers (doc. 1399-1451), que es va consolidar com un dels constructors més prestigiosos de la ciutat. Contractava les obres a preu fet, la qual cosa implicava responsabilitzar-se de totes les despeses vinculades al projecte: materials, transport i salaris de fusters, picapedrers i manobres. A més, com era costum a l'època, havia de cobrir l'allotjament i la manutenció de la mà d'obra. Aquest model d'organització demostra que Ciprers no era només un mestre fuster i de cases, és a dir, arquitecte, sinó també un empresari de la construcció capaç de coordinar recursos humans i materials, així com de gestionar riscos econòmics. També establia col·laboracions flexibles amb altres mestres fusters o pedrers, segons les necessitats de cada encàrrec, fet que el convertia en una figura clau, no només per a projectes constructius importants, sinó també per dur a terme visures d'edificis civils a reformar, amb la confecció dels cor-

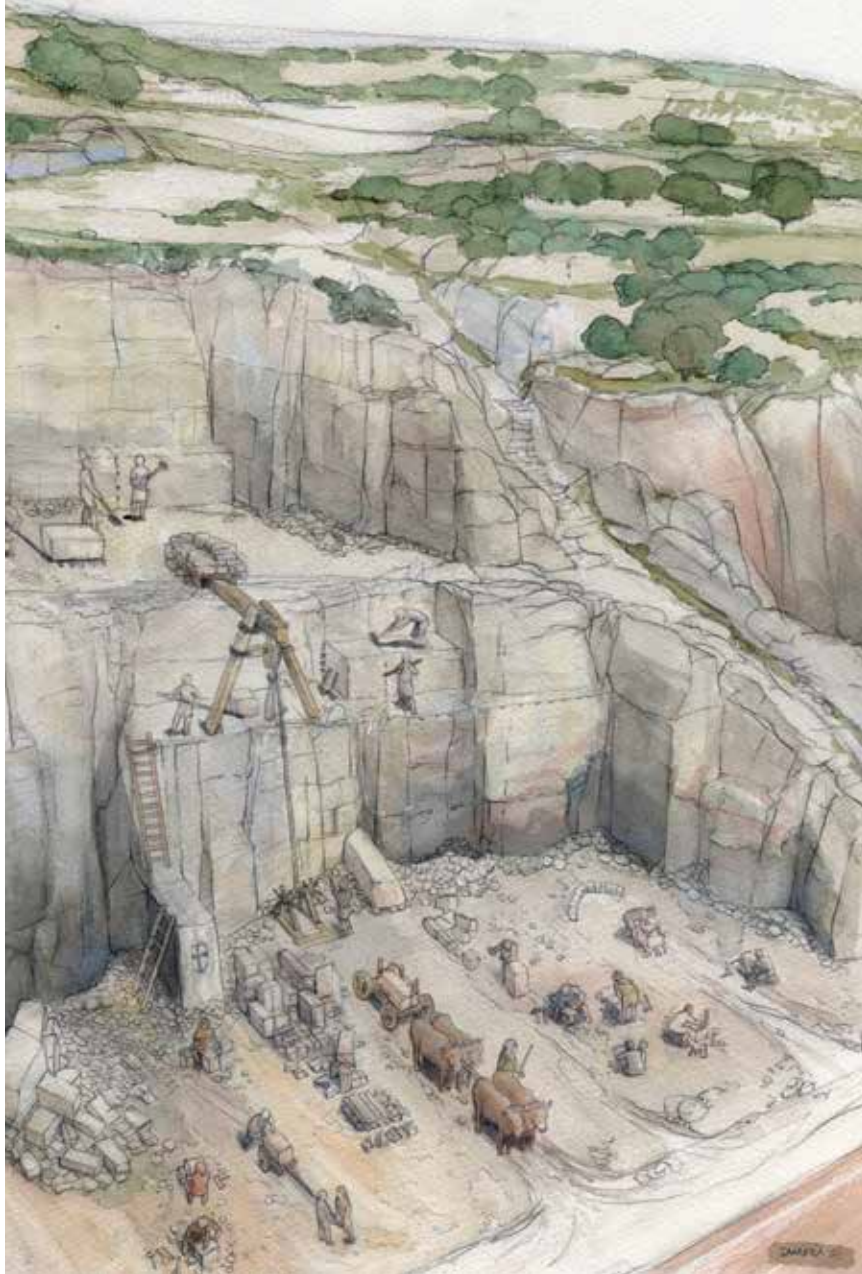
>> Mapa de les pedreres de Pedret al segle XIV, on treballaven un bon nombre de mestres pedrers, entre els quals s'han documentat els Biure, Bofill, Escuder, Julià, Marenyà Mieres, Sans, Sapllana, etc. (Il·lustració: JORDI SAGRERA)

responents pressupostos, desglossats per partides de materials, jornals, etc.

I encara al segle XVI, el sector de la construcció a Girona reflecteix una clara consolidació de formes d'organització que superen el treball individual dels mestres d'obres, i s'acosten progressivament a models empresarials estructurats. Un exemple el trobem l'any 1582, quan el donzell Pau Real de Fontclara contractà Enric Julià, Joan Lafont i Pere Busquets, un trio de mestres que intervenia habitualment en projectes de reforma i d'obra nova. Aquesta col·laboració recurrent suggereix l'existència d'una organització estable, propera a una societat de fet. La seva intervenció a la casa del donzell, al barri del Mercadal, consistí en la reforma de les façanes principals, treballades amb pedra picada, incloent-hi murs, portal dovellat i finestrals, un projecte que exigia una coordinació tècnica i logística rellevant. En darrer terme, un altre cas destacat és el del mestre d'obres Pere Boris, que assumia diversos projectes gairebé simultanis, sovint de gran complexitat, i delegava responsabilitats, com en l'obra de l'església de Sant Martí Vell, que va confiar al seu gendre Joan Jaussí, també mestre de cases i d'origen francès. Aquest fet posa en relleu la importància dels clans familiars dins l'ofici de la pedra: estructures de parentiu que garantien la transmissió de coneixements, la confiança entre membres i la continuïtat dels encàrrecs.

En conjunt, aquests casos mostren com el món de la construcció gironina combinava col·laboracions professionals estables, estratègies familiars i control de recursos materials, i configurava una vertadera cultura empresarial abans de l'aparició de les formes modernes d'empresa. Indistintament, aquests mestres de cases podien exercir el seu ofici a la pedrera, a l'aire lliure i en un cobert o obrador, a la llotja instal·lada a peu d'obra en fàbriques d'envergadura, com una catedral o un palau, i al pati o taller de casa seva.

Si ens preguntem ara com devia ser una feixa de pedrera, quina fesomia podia tenir en plena activitat i quins elements constituïen la unitat d'exploació, les respostes que estem en condicions de donar no són encara les que voldríem, però sí que la il·lustració que acompanya el text pot donar una idea força aproximada sobre quin po-

>> Recreació parcial d'una pedrera al segle XIV, amb un primer nivell a peu del carrer de Pedret, i un segon nivell en una primera terrassa de la muntanya. (Il·lustració: JORDI SAGRERA)

dia haver estat el paisatge perdut de Pedret en l'època d'activitat frenètica de la construcció a Girona, entre els segles XIV i XVI. Com hem dit, les cases dels picapedrers s'arrangaven al llarg del camí reial, i les feixes de pedreres avançaven escalonadament en direcció a la muntanya de Montjuïc, comunicades mitjançant camins que es podien transitar amb dret de pas per terrenys d'altres propietats. Ens podem imaginar el brogit d'un seguit de pedreres en plena activitat, amb la presència de nombrosos artífexs fent servir les seves eines, els manobres dedicats a l'extracció de la pedra amb perpals, malls i tascons metàl·lics, els picapedrers en feines de desbastat, amb pics i escodes, i, segons el tipus d'encàrrec i les condicions contractuals, l'espai de la pedrera devia oferir la imatge de pedrers dedicats a la talla de carreus o de columnes, bases i ca-

pitells, i taules amb martells, escarpes, buixardes i punxons. Finalment, hi intervenien els macips i carreters, encarregats de transportar el material fins a peu d'obra.

Els registres notariais acrediten que només els mestres de cases, els escultors d'un cert prestigi i els pintors i argenteres de renom tenien accés a una casa de propietat. Malgrat els inventaris coneguts, els llegats testamentaris i les restes aportades per l'arqueologia medieval, resulta encara força complicat fer-se una idea exacta de l'aspecte interior de la casa catalana i, singularment, de l'habitatge d'un artífex de la pedra. Se'ns escapen els detalls de l'estructura i distribució d'una casa del barri de Pedret habitada per un picapedrer.

Com a la resta de barris de Girona i viles de Catalunya, el tipus habitual de cases senzilles, recolzades les unes

amb les altres, tenia una sola crugia perpendicular al carrer, llarga i estreta, que, com s'ha dit, aplegava l'habitatge, i en alguns casos una botiga, i un pati posterior destinat a taller i horta. Des del tres-cents, les cases van evolucionar al llarg del segle XV cap a un major confort, amb la incorporació de latrines i de llars de foc. L'habitació o cambra principal i la sala d'estar-menjador, on també es cuinava, eren les peces bàsiques per a la família d'un artífex (que sovint vivia de lloguer); era un espai calefactat i el nexa entre la vida de l'exterior i la vida privada. A les habitacions hi havia un llit (o més d'un, segons les famílies), amb un matalàs i un coixí, un parell de llençols i flassades. Sovint les caixes de núvia servien d'armari per guardar-hi la roba, per bé que algunes caixes podien servir de bancs. Una taula, de vegades damunt cavallets, servia per menjar-hi, voltada de bancs i cadires, plegables o no. En els inventaris conservats, s'hi troben làmpades d'oli, espelmes i estris per encendre i mantenir viu el foc de la llar, l'element principal de la casa. La sala menjador estava equipada amb tot el necessari per cuinar i menjar: peroles, olles, paelles, tiges de ferro per coure a l'ast, escudelles, copes, vasos, plats, ganivets, culleres, conques, cubells, etc. Finalment, la casa catalana tenia també, en general, un soterrani o un celler, on eren dipositats un gran nom-

bre d'objectes utilitaris: botes, bocois, coves, cistells i estris de tota mena.

Tot indica que, més enllà de calamitats i conflictes diversos, el negoci de la pedra es mantingué força estable fins a la seva decadència al llarg del segle XVIII i la seva desaparició amb la construcció de la línia ferroviària de Barcelona a Portbou, la centúria següent. És un bon indicador de la pervivència de la indústria de la pedra durant tant de temps la competitivitat i acceptació generalitzada, així com la perpetuació de diverses nissagues de mestres pedrers, algunes de les quals al llarg de dues, tres i fins quatre generacions. Per bé que la majoria de les nissagues s'aturen a la segona generació, a Girona en comptabilitzem d'altres, com la dels Sans i els Sapllana, que abasten una cronologia que va des del primer terç del segle XIV fins més enllà de mitjan segle XV, o la dels Julià, que són actius en ple segle XVI. És a dir, es tracta de generacions de pedrers d'una mateixa família, un fenomen que no és exclusiu de Girona, ja que també es constata a Mallorca, amb nissagues nombroses, com la dels Mates i els Sagrera, aquesta darrera amb Guillem de segona generació, el més reconegut mestre empresari del quatre-cents, que, d'altra banda, va ser present a Girona amb motiu de la decisiva reunió de mestres d'obres de 1416-1417 per decidir la continuïtat de la Catedral en una sola nau.

>> Campanar de la basílica de Sant Feliu, aixecat entre els segles XIV i XVI, on intervingueren destacats mestres d'obres, entre d'altres Pere Sacoma, autor de la base en alambor, i Joan Belljoc, projectista dels dos pisos superiors i de l'agulla. (Foto: PERE FREIXAS)

>> Claustre del monestir de Sant Daniel, on entre els segles XII i XV es varen bastir amb pedra de les veïnes pedreres les files del claustre baix, romànic, i les dues gòtiques del superior. (Foto: PERE FREIXAS)

Si ens preguntem pel nivell de vida dels mestres pedrers, les respostes han de ser necessàriament diverses, i no només per la cronologia, és a dir, pel fet d'haver viscut en època medieval o moderna. En termes generals, s'ha afirmat que la seva situació professional podia ser més favorable que la d'un obrer del segle XIX. Pel que fa al patrimoni immoble, alguns dels mestres pedrers més reconeguts, o simplement més actius, disposaven de casa pròpia a Pedret. L'adquisició de l'habitatge a tocar de la pedrera degué ser un dels primers objectius dels artífexs que treballaven en el sector de la construcció. Per contra, el grup dels picapedrers assalariats, que era el més nombrós, s'hagué d'acontentar amb un pis de lloguer en una casa col·lectiva, i els que tenien menys recursos s'hagueren

de conformar amb una sola habitació. Certament, les cases dels artífexs més humils que treballaven anònimament a les pedreres de Pedret i a les llotges de peu d'obra són menys conegudes que no pas les dels grups socials més afavorits. Bastides amb materials efímers o de menys qualitat, tenien ben poc mobiliari i encara menys comoditats. Els manobres i aprenents tenien la possibilitat d'escollir entre diferents tipus d'allotjament, que anaven, a grans trets, des de l'ocupació de golfes fins a senzilles cabanes o habitacles agrupats a redós de les fortificacions de la ciutat. En cas de tenir feina continuada i d'ingressar més soldades, als artífexs modestos se'ls obria la possibilitat d'accedir a habitacions de lloguer en els pisos superiors de botigues o de tallers d'artesans.

S'ha assenyalat que els mestres pedrers rarament necessitaven disposar d'una botiga a la planta baixa, a diferència dels argenters i altres artífexs. Tanmateix, notícies recents indiquen que en alguns obradors de picapedrers hi havia llibres de traça i de figures d'estampa, així com mostres i papers de figures i històries. Fins i tot sabem que el mestre Janot Dolç heretà d'un col·lega un estoig per portar mostres per anar defora. Això evidencia la dedicació comercial d'alguns mestres pedrers, que mostraven als clients una mena de catàleg d'elements lapidis es-

tandarditzats elaborats al seu taller.

En darrer terme, el local destinat a botiga obrador ocupava la planta baixa de la casa, i en cas que al taller hi hagués aprenents, aquests podien viure amb la família i disposar d'una habitació al primer pis. Alguns professionals d'oficis que requerien tenir casa pròpia, com ara els calcinaires o els carreters, proveïen les seves instal·lacions de forns, fargues i magatzems, que ubicaven en els patis interiors de les cases, les quals, de vegades, eren més grans, de dues crugies, i també tenien un pati posterior. En alguns casos hi hagué artífexs que, a causa del tipus i la ubicació dels encàrrecs, tenien dues residències. Aquesta circumstància es donà sobretot en els escultors, com el mestre Aloi, que entre l'any 1345 i el 1356 va tenir dos tallers operatius, a Barcelona i a Girona, i potser també un altre a Castelló d'Empúries.

Girona, epicentre de l'esplendor arquitectònica i escultòrica

A finals del segle XII i al llarg del XIII, Girona i el seu entorn van viure un moment d'esplendor constructiva i artística. L'expansió econòmica i la consolidació de centres monàstics i episcopals van afavorir la introducció de noves tècniques arquitectòniques i escultòriques, especialment vinculades al treball de la pedra. A partir del 1200, l'activitat constructiva s'intensi-

ficà: es documenten nombroses obres a esglésies, claustres i edificis civils, que esdevenen un focus d'innovació artística i tècnica. Aquestes construccions no només reflectien la puixança religiosa i política de la zona, sinó també l'organització d'una xarxa de mestres constructors, picapedrers i tallers altament especialitzats.

Girona es va convertir en un centre estratègic, amb pedreres pròximes que facilitaven l'explotació i el transport de la pedra nummulítica, molt apreciada per la seva qualitat. L'emplaçament geogràfic i la seva proximitat a rutes comercials i portuàries contribuïren a convertir la ciutat en un node de distribució de materials i coneixements tècnics. Monestirs com Sant Pere de Galligants o Sant Daniel, així com la mateixa Catedral i la basílica de Sant Feliu, esdevingueren punts neuràlgics d'aquesta activitat, i la seva arquitectura encara avui testimonia aquest període de gran dinamisme.

A més, les institucions eclesiàstiques exerciren un paper clau en el control d'aquests recursos. Els monestirs i les canòniques, sovint situats en punts estratègics, concentraven poder econòmic i capacitat d'organització. Aquesta estructura permetia coordinar la producció de pedra, l'activitat dels tallers i la circulació d'artesans, i garantia una gran homogeneïtat estilística i tècnica en les obres del terri-

>> Claustre de Sant Domènec de València. De Girona s'expediren un nombre ingent de columnes, amb les bases, capitells i àbacs, a nombrosos indrets de l'occident mediterrani. A mitjan segle XIV sortiren de l'obrador dels pedrers Marenyà les columnes de la galeria est d'aquest cenobi valencià. (Foto: PERE FREIXAS)

>> Monestir de Santa Maria de Montsió. Traslladat de Barcelona a Esplugues de Llobregat entre els anys 1947 i 1959, el claustre és una obra del tres-cents, realitzada a les pedreres i obradors dels mestres pedrers gironins. (Foto: PERE FREIXAS)

tori. A partir d'aquest context, es desenvolupà una arquitectura refinada i un ambiciós programa decoratiu, que integrava escultura, inscripcions epigràfiques i elements heràldics.

L'apogeu constructiu d'aquests anys no només es va traduir en grans edificis, sinó també en obres menors —sepulcres, sarcòfags, lloses i elements ornamentals— que completaven el paisatge monumental. Molts d'aquests treballs s'atribuïen a tallers locals i a mestres itinerants que, amb el temps, es van especialitzar i consolidar. Entre aquests, destaca l'activitat vinculada al mestre Berenguer d'Elies, documentat a partir de 1187, que exemplifica la importància creixent dels escultors en aquest període.

El claustra esdevingué un dels espais més emblemàtics d'aquest moment. Les seves galeries, amb columnes esveltes i capitells ornamentats, no només tenien una funció litúrgica o de circulació, sinó que eren també símbols visibles del prestigi institucional. La seva execució exigia una planificació complexa i un treball coordinat entre arquitectes, picapedrers i escultors, fet que demostra un grau d'especialització notable per l'època.

Les fonts escrites revelen també un context socioeconòmic en transformació. Les famílies nobles i les institucions religioses competien per mostrar el seu poder a través de fundacions, mecenatge i tombes monumentals. Aquest fenomen va donar lloc a un paisatge escultòric ric i diversificat, en què els sepulcres esdevingueren suports de memòria i d'afirmació de poder. Les làpides i les inscripcions, sovint policromades, incorporaven elements heràldics i tipogràfics cada cop més elaborats.

Aquest procés d'expansió no es va donar de manera aïllada: Girona formava part d'una xarxa artística i constructiva més àmplia, connectada amb centres com Barcelona o Perpinyà. Aquesta circulació d'idees i tècniques va afavorir la creació d'un llenguatge arquitectònic compartit, però amb variants locals que avui permeten identificar tallers i mestres concrets.

Finalment, a partir de l'inici del segle XIII, la monumentalització d'espais religiosos es va consolidar amb obres de gran ambició tècnica i simbòlica. Les inscripcions fundacionals conservades en claustres i portades mostren com aquests projectes s'inscrivien

>> Catedral de Girona. Interior de la capçalera i primer tram de la nau. Des de Pedret arribava la pedra per a la construcció de la catedral, extreta directament de la pedrera de la seu o d'alguna de les que els mestres pedrers tenien el domini útil, com era el cas dels Sans, els principals proveïdors de pedra a la segona meitat del segle XIV. (Foto: CAPÍTOL DE LA CATEDRAL DE GIRONA)

dins d'una estratègia de prestigi institucional. Així, l'arquitectura i l'escultura de pedra no només responen a necessitats funcionals, sinó també a objectius polítics i simbòlics, i es converteixen en un element essencial per entendre el desenvolupament cultural de la Girona medieval.

Origen i formació dels mestres pedrers

Durant els segles baixmedievals, Girona va atreure professionals de la construcció vinguts d'arreu, especialment de les zones septentrionals. Aquesta immigració suposà, també, un procés de formació i aprenentatge.

Entre els segles XII i XIII, i sobretot en el «període d'apogeu» de la primera meitat del segle XIV —com l'ha definit Guilleré—, Girona experimentà una contínua demanda de mà d'obra qualificada, necessària per al creixement urbà de la ciutat i per a la compleció dels petits i grans projectes arquitectònics, ja fossin grans esglésies i palaus o bé habitatges, ponts i muralles. Podem quantificar la presència, a partir del 1280-1300, de pedrers establerts a Girona procedents de dins i fora de la diòcesi, fins i tot de fora del Principat. Si establim una comparativa entre el que succeeix durant el segle XIV i el XV, observem diverses constants persistents. El primer grup, hegemònic, correspon a pedrers que són de Girona ciutat (nadius o adoptius); el segon grup són pedrers vinguts d'una àrea geogràfica de cinquanta quilòmetres a la rodona o, com a mínim, de l'àrea immediata d'influència de la capital, i

el tercer grup és el de professionals de més enllà dels Pirineus —procedents d'Occitània, del nord de França i de Flandes—, atrets per l'abundant oferta originada per les grans empreses religioses i civils.

En aquest «mapa» migratori, el nord és clarament més important que el sud, i configura una àrea geogràfica que abasta sobretot les poblacions situades a menys d'una jornada de viatge de la capital, amb una xifra percentual propera al 80 % corresponent a viles i veïnats del sector septentrional. El radi d'influència centrípeta també podem detectar-lo perquè alguns pedrers es van establir a Girona amb el cognom del seu mas, o bé l'antic cognom familiar, i d'altres ho van fer amb el nom del veïnat o poblet d'on procedien. En són testimoni els cognoms Cervera, Biure, Figueres, Maià, Narbona, Navata, Sau, Selva, Vilablareix, Vilavenut i un llarg etcètera.

En aquest context, el grup immigrant més important és el de fills de famílies pageses o de pedrers de pobles propers a Girona que es traslladaven a la ciutat en cerca d'oportunitats laborals; marxaven d'una llar que concentrava la successió en els hereus i deixava poc marge als fadrins o cabalers (un fenomen que també s'aprecia al segle XV). Alguns exemples serveixen per entendre-ho: A principis del segle XIV, el fadrí Pere Novell deixà el mas familiar a Sant Feliu de Pallerols i se n'anà a aprendre l'ofici de la pedra a Girona, on es casà amb Berenguera i tingueren una filla, Francesca. El mas de la Garrotxa fou heretat pel germà gran

>> Fris del claustre de la catedral de Girona. En aquest famós relleu de finals del segle XII hi apareix representat el treball d'un taller d'escultors. A l'esquerra l'aprenent, jove i barbamec, desbasta un bloc de certes dimensions. A la dreta el mestre, amb capell i barbat, realitza els talls més precisos. Probablement el darrer és un autoretrat del mateix mestre Arnau Cadell, que testà a Girona l'any 1221. (Foto: M. A. FUMANAL)

de Pere, Arnau, que morí vers 1341 i el deixà al seu fill Pere. De manera semblant, el pedrer Bartomeu Caragol deixà el mas original a Sant Feliu de Lledó per traslladar-se a Girona. La propietat havia estat heretada pel seu germà gran, Guillem. Aquesta tendència no exclou que també els hereus poguessin deixar la casa solar i es traslladessin a la ciutat. Potser un d'aquests casos és el del pedrer Raimon Pujol (hereu universal d'Arnau Pujol i Elisenda, ambdós difunts), que des de Girona es vengué el mas Pujol de Tavertet —parròquia de Sant Cristòfol, vegueria d'Osona—, que adquirí Dalmau Rovira, de Sant Joan de Fàbregues.

La majoria de nouvinguts havien

d'aprendre l'ofici o millorar els pocs coneixements adquirits, i per això calia formar-se, establir-se al taller d'un mestre. L'estada de l'alumne podia anar des dels sis mesos fins als cinc anys. Així, el 1321 Pere Vilar, fill de Jaume Vilar de Vilavenut, entrava al taller d'Arnau Cors per rebre l'aprenentatge i la manutenció necessaris durant dos anys. Per la seva banda, el 1334 Perpinyà Bofill, fill d'un personatge homònim de Maià de Montcal, es comprometia a romandre cinc anys, en qualitat d'aprenent, al taller de Berenguer Cervera, i el 1336 ingressava al mateix taller Pere Puig, de Sant Vicenç del Canet (de Canet d'Adri, prop de Girona). També el 1336 Guillem Ferrer de Campdorà s'afermava al

taller de Pere Riembau, fuster i pedrer de Celrà, durant dos anys. Poc abans, Bernat Pujol, de Torroella de Fluvià, es feia aprenent de Bernat Mercader, per un període de cinc anys.

La llista seria molt més llarga. Entre l'any 1300 i el 1370, s'han arribat a comptabilitzar fins a trenta-cinc contractes d'aprenentatge que oscil·len entre els sis mesos i els cinc anys de docència, normalment al costat d'un mestre experimentat. Naturalment, la documentació conservada no reflecteix tota la dimensió del fenomen, que devia ser extraordinàriament nombrosos. L'aparició i formació de nous professionals i la diversa capacitat tècnica van possibilitar que Girona disposés

>> Llinda conopial (vers 1500) del carrer de Pedret, núm. 98, en què es distingeix la representació de tres de les eines bàsiques dels pedrers i escultors: un escaire, un compàs i un pic. Des de l'edat mitjana molts pedrers habitaren aquell barri, curull d'arrencades de pedrera al vessant oest de la muntanya de Barufa. (Foto: JOSEP M. OLIVERAS)

>> Escut de la casa d'un picapedrer de Pedret. (Foto: JOSEP M. OLIVERAS)

d'una àmplia nòmina de pedrers que no només havien de satisfer les necessitats internes, sinó també garantir el mercat generat a partir de l'exportació, que cada vegada era més gran. Alguns d'aquests pedrers pogueren tenir tanta o més feina en comandes externes que no pas en les que provenien de l'interior. Sembla que aquest va ser el cas de Bernat Marenjà, que treballà en diverses obres reials i monacals a Aragó i València en la segona meitat del segle XIV, o del tàndem format per Bartomeu Riembau i Pere Serra, que des de 1430 subministraren columnes per al claustre de la cartoixa de Montalegre.

L'eclosió de la pedra. Els primers pedrers coneguts

Entre la fi del segle XII i el segle XIII sorgiren els primers noms d'artistes i artesans de la pedra de Girona, que l'explotaren en la seva vessant arquitectònica i escultòrica, tant dins el terme de la ciutat com fora d'ella.

La paraula més utilitzada en la documentació de l'època, i la que millor defineix els artesans de la pedra a la Girona medieval, és *pedrer* (*petrarius*); en segon terme, *picapedrer*, o *lapicida* (*lapiscida*), més culta, en pur llatí; de vegades, només el mot *magister* ('mestre') o *magister operis* ('mestre de l'obra', quan dirigia un taller o un projecte de grans dimensions), i *magister imaginum*, per fer referència a un mestre d'imatges o escultor. En canvi, tant *sculptor*, la més refinada, com *architector* ('arquitecte') són poc habituals en el període que va del segle XII al segle XIV. Vers el 1400 es generalitzen les expressions *magister domorum* ('mestre de cases') i *manobre*, com a ajudant d'un professional amb més rang, així com la resta de paraules poc usades en el període anterior, si bé més properes a les denominacions actuals dels oficis respectius.

L'atzar de la història fa que, precisament, per antiguitat, el primer nom de pedrer gironí (o gironí d'adopció) que coneixem sigui el d'un dels mestres més cèlebres de tot el panorama: Arnau Cadell (o *Catell*, o *Gatell*, segons s'interpreti la transcripció de «Arnaldus Catellus» en els diversos documents i epigrafies en què apareix. Cadell serà el director d'un gran taller de pedrers i escultors encarregat de realitzar, successivament, els claustres de la seu de Girona i el monestir de Sant Cugat del

>> Claustre del monestir de Sant Cugat del Vallès. Les 144 columnes de la planta baixa, obrades a finals del segle XII pel taller d'Arnau Cadell —que apareix en un dels capitells— suposen la primera gran exportació coneguda d'elements prefabricats des de Girona. És probable que la seu de Barcelona hagués tingut un claustre semblant, desmuntat per construir el nou entre els segles XIV i XV. (Foto: M. A. FUMANAL)

Vallès, executats entre el darrer quart del segle XII i el primer del segle XIII. És possible també que obrés un claustre a la catedral de Barcelona (naturalment, previ a l'actual).

Tant el claustre de Girona com el de Sant Cugat presenten galeries amb arcades pesants de mig punt sostingudes per columnes apariades i pilars quadrangulars als angles i als canvis de secció. Si el de Girona suposa l'origen de la pedra i de diversos models compositius, pel que fa a l'arquitectura i l'escultura, el de Sant Cugat és el primer gran exemple d'exportació de calcària de l'Onyar cap a l'exterior i, a més, per a un conjunt ambiciós i emblemàtic. L'escultura a les columnes d'ambdós claustres, d'àmplies i variades composicions fitomòrfiques, zoomòrfiques i historiades, és hereva dels grans tallers que la precediren, i on Cadell podria haver estat aprenent. En primer lloc, dels tallers dels Pirineus, que treballaven sobretot als monestirs de Cuixà i Serrabona amb marbre de Vilafranca de Conflent i d'altres, i que són els primers a desenvolupar una escultura monumental amb pedres nobles. En segon lloc, de les formulacions estètiques i iconogràfiques plantejades pels tallers que treballaven entre els monestirs de Ripoll, Sant Joan de les Abadesses i la catedral de Vic.

La forta personalitat de Cadell s'entreveu gràcies a l'aparició del mestre

en diversos assentaments documentals i en els «retrats» amb què es volgué representar als diversos claustres. A Girona es representà ell mateix i alguns membres del seu taller en el conegut relleu de l'ala oest del claustre, on es distingeix clarament un mestre, ja granat, treballant els relleus d'un bloc que prèviament ha estat desbastat per un deixeble més jove, i, una mica més a la dreta, el bloc ja ha esdevingut un capitell. A Sant Cugat, es representa treballant i hi signa com a autor de l'obra: «HEC EST ARNALLI SCULPTORIS FORMA CATELLI QUI CLAUSTRUM TALE CONSTRUXIT PERPETUALE» ('aquesta és la imatge de l'escultor Arnau Cadell, que construí aquest claustre per a la posteritat'). Cadell atorgà testament a Girona el 7 d'octubre de 1221, en el qual donà drets, propietats o objectes (alguns directament relacionats amb l'ofici) als que podrien haver estat integrants del seu taller: Enuthrum i Beffrio, dos noms estranys, de reminiscències nòrdiques; Raimon Cadell i Catelló, fills de Pere Cadell (podrien haver estat nebots); dos fillols, nats de Ponç Adalbert i Bernat de Déu, i un tal Pere Maxella, habitant del burg de Galligants. Podem afirmar que la majoria d'aquests noms corresponen a pedrers i escultors que foren actius entre Girona i Barcelona al segon quart del segle XIII, i permeten traçar un fil generacional pel que

fa als artífexs de l'època a la capital de l'Onyar.

El primer és el pedrer Pere Maxella (doc. vers 1220-1256), el membre més antic conegut d'una nissaga de pedrers present al llarg de tot el segle XIII, amb possibles orígens a Serinyà (Pla de l'Estany). El 1233 li fou establerta una terra amb hort a la vora del Ter, amb el permís per bastir-hi molins o el que cregués pertinent. Un parent seu, el també pedrer Arnau Maxella (doc. vers 1240-1276), el 1257 comprà un hort i una pedrera prop dels molins de Sant Pere de Galligants. Pere i Arnau eren parents directes del pedrer Guillem Maxella (doc. vers 1260-1280), habitant del mateix barri de Galligants. Aquest Guillem el trobem l'any 1269 signant com a testimoni al testament de la dama Agnès de Foixà, al costat del que serà el pedrer i escultor gironí més cèlebre del segle XIII: el mestre Bartomeu. Aquest treballà a partir de 1277 sota les ordres de l'arquebisbe Guillem d'Olivella en la gran Porta dels Apòstols de la seu de Tarragona, i a partir de 1291 al monestir de Santes Creus, en la construcció del sepulcre de Pere II el Gran. Per comparació estilística amb les obres esmentades, a Girona se li han atribuït, entre d'altres, el portal de la Mare de Déu de Bellull, a l'angle sud-oest del claustre de la Catedral; la tomba del promotor del portal de Bellull i conqueridor d'Eivissa, el canonge Guillem de Montgrí († 1273); un grup del calvari conservat al Museu d'Art de Girona, i alguns capitells i altres peces i fragments menors dispersos pels monestirs i museus de la mateixa ciutat.

Durant la segona meitat del segle XIII van aparèixer molts altres noms de *lapicides* actius a Girona. El 1256 un tal Arnau Abaci i la seva muller Ramona compraren una terra a la vídua de l'esmentat Guillem Maxella. Sabem que, un any després, el 1257, el pedrer Pere de Clota (o *Sa Clota*) tenia una casa amb camps i pedrera al burg

de Sant Pere de Galligants. El 1278 el pedrer Guillem Puig i la seva esposa Juliana compraren una casa amb pati prop dels molins de Sant Pere. El 1290 el pedrer Berenguer Caselles es casà amb Elisenda, filla del cavaller Arnau de Camós. Sabem també que vers el 1294 el pedrer Arnau Savarrés tenia diverses cases al burg de Sant Pere. En aquella època ja devien estar actius alguns metres que apareixen en obres o en compravenda de terres en els primers anys del segle XIV, tals com Pere Sureda (que tindrà descendència), Ramon Cors i Arnau Biure (ambdós, membres de sengles nissagues de pedrers i mestres d'obra), etc. I, finalment, un cas curiós: el d'Abdelmelich Moligelli, anomenat *Lapicida*, que residia a Girona molt abans de 1315. Pels volts d'aquell any havia marxat de la ciutat sense permís i sol·licità permís al mateix Jaume II

per poder tornar-hi amb certes condicions, que el rei acceptà, com ara no haver de contribuir més que qualsevol cristià, i poder-se instal·lar allà on volgués de la ciutat, junt amb la seva família.

Com s'aprecia, la majoria de pedrers i professionals dels oficis de la construcció (manobres, escultors, calcinaires, etc.) vivien al burg de Sant Pere de Galligants o al de Sant Feliu. El motiu era la proximitat amb algunes de les pedreres més importants del moment, concentrades en les immediacions del burg i, més al nord, en els límits de l'actual barri de Pedret (que llavors tot just començava a formar-se),

anomenat així per l'ofici generalitzat que s'hi exercia, i la muntanya de Barufa, on hi havia diverses arrencades de pedrera en funcionament. Malgrat que coneixem molts noms i algunes realitats familiars i econòmiques, per ara no és possible associar-ne cap a alguna de les obres conservades avui, més enllà del claustre de la Catedral. Tanmateix, és lògic pressuposar que els Maxella, el mestre Bartomeu i el seu taller,

o alguns dels altres cognoms amb continuïtat (Sureda, Cors, Biure, etc.) foren els artífexs d'alguns dels conjunts que veiem avui, com els claustres dels monestirs de Sant Pere de Galligants i Sant Daniel, l'església de Sant Nicolau, els Banys Àrabs, etc.

De la roca a l'obra. Els circuits de la pedra i els seus protagonistes

Un capbreu o memorial de possessions de l'any 1383 ens descobreix la propietat o el domini útil de les feixes de pedrera de molts mestres pedrers, la major part dels quals de certa anomenada, per bé que sovint les llacunes documentals ens impedeixen conèixer la seva peripècia personal i el seu curs professional. No hi ha dubte que el més reputat mestre pedrer del segle XIV, Pere Sacoma, tenia dues pedreres en propietat a Pedret. Tanmateix, no tots els mestres pedrers vivien a Pedret. Actiu durant la primera meitat del segle XV, el fuster i mestre de cases Pere Ciprers, *magister abilis, ydoneus et superius*, reconegut en vida per les institucions eclesiàstiques i civils, tenia la seva residència al barri de Sant Pere de Galligants.

Dins l'estandardització dels diversos elements que els picapedrers gironins fabricaven, a peu de pedrera i a l'obra, és clar que les columnes eren el producte estrella, destinades assenyaladament a finestres coronelles i galeries claustrals. Per regla general, els encàrrecs de columnes comprenien tot el suport, amb els elements que l'integren, és a dir, la base, el fust, el capitell i la taula o àbac. És conegut que els tallers gironins varen fabricar aquests elements arquitectònics d'una manera estandarditzada, amb relativament poques diferències en el perfil de les columnes, llises o gallonades, la llargada de les quals podia arribar a més de tres metres d'altura, per bé que les mides estàndard oscil·laven entre els 120 i els 160 cm. Els capitells obrats als tallers gironins, a banda de la pedra calcària nummúltica, són fàcilment identificables per la sèrie continuada de la seva decoració fitomòrfica, gairebé exclusivament de fulles de palma o de lliris.

No se sap res gaire precís, però hem de creure que les manufactures sortien de la llotja o cobert de la pedrera acabades del tot o gairebé. No obstant això, no coneixem cap notícia explícita

Avui, la majoria de pedreres històriques de les comarques gironines són inactives, un fet que dificulta mantenir els edificis patrimonials amb la mateixa pedra i, per tant, conservar-ne l'harmonia original

>> *Claustre de Santa Maria d'Arles (Vallespir). El gran claustre d'aquesta abadia benedictina segueix essent d'autor desconegut. Però les columnes nummulítiques ben seriades, amb capitells de lliri d'aigua, indiquen que sorgiren d'algun dels tallers gironins documentats al segle XIII*
—Maxella, Savarrès, Biure, Sureda o mestre Bartomeu. (Foto: M. A. FUMANAL)

en aquest sentit fins al segle XVI. Segurament hi devia haver força variables i no pas un procediment únic sobre la sortida dels materials d'una determinada pedrera. Indistintament acabats a la pedrera o a peu d'obra, es pot pensar que devia dependre en bona mesura del tipus de treball a realitzar. Una clau de volta devia ser acabada a la llotja o al taller del mestre de cases o de l'imatger; en canvi, carreus de murs, dovelles d'arcs i prefabricats devien sortir acabats de les pedreres. Des de Pedret arribaven a la Catedral, procedents de la pedrera dels Sans, Arnau I i del seu fill Arnau II, on tenien la residència, des de pedres somadals, cantons i pedres de fil, etc., fins a blocs de pedra desbastada que manobres i pedrers acabaven de tallar a la llotja de la seu per ser col·locats a lloc. Als llibres de comptes de la Catedral hi ha anotats pagaments a pedrers i manobres que treballaven a la pedrera i d'altres despeses a peu fet de materials lapidis diversos. A Girona, com en altres indrets d'Europa —a l'Alvèrnia, per exemple—, diferents equips d'una mateixa empresa o taller treballaven a la pedrera, els uns, i a peu d'obra, els altres. És el que degué passar amb els Sans, principals proveïdors de pedra de la seu a la darrereria del tres-cents.

En el cas dels materials lapidis manufacturats seriatos, encarregats per a un indret precís o que havien de viatjar lluny, sobretot les columnes i els capitells, sembla raonable pensar que sortien de l'obrador situat a peu de pedrera o al taller del mestre, per viatjar acabats a punt de col·locar. Aquesta operació sovint requeria la supervi-

sió del mestre pedrer, com sabem que s'esdevingué en el cas d'alguns pedrers gironins, com ara Ramon Marenyà o Francesc Sapllana. Tot i que les columnes, com es pot veure en diferents indrets, tenien un perfil molt prim, d'un diàmetre que oscil·lava entre els 10 cm de les columnes del claustre de Vic i els 18 cm de les de la galeria de la Fontana d'Or de Girona, i, per tant, el perill de trencament era evident, hem de creure que viatjaven acabades i degudament protegides amb xarpellera. La fragilitat de les columnes era pràcticament igual en qualsevol opció, abans o després de la seva col·locació a lloc. Un altre aspecte que ho fa sospitar és l'homogeneïtat formal i d'estil d'aquestes produccions, incloent-hi llotges i galeries de claustre. Era l'especialitat de Girona realitzada per mestres pedrers dedicats a tallar peces seriades, i, per tant, podien produir més quantitat amb uns estàndards de qualitat estables. Es produïa també, segons sembla, per a emmagatzematge per part de mercaders i comerciants, i no només per encàrrec. És a dir, que tenien un recorregut comercial aliè als encàrrecs directes a la pedrera.

Col·locats damunt d'animals de bast o carretes, per evitar així fractures en el transport per camins empedrats, els materials lapidis eren expedits per peces fins al seu destí. En cas d'utilitzar-se el transport marítim o fluvial, el port natural de Girona era aleshores Sant Feliu de Guíxols, on les manufactures pètries eren disposades en embarcacions de cabotatge i, en ocasions, en vaixells, per fer-los arribar als territoris catalans de la Mediterrània.

Les primeres notícies al·lusives a l'exportació de pedra de Girona daten de l'entorn de l'any 1310, i, tot i la millora sensible de les comunicacions des de feia un segle, el transport de la pedra a peu d'obra era una de les partides de més quantia (si no la que més) a l'hora de bastir una construcció. Fos la que fos la ruta, el transport era un dels processos més complicats, per la fragilitat de les columnes.

A hores d'ara només s'ha pogut assenyalar una tendència orientativa sobre els preus de les manufactures gironines. D'altra banda, en els diversos acords de compravenda que coneixem, al preu final dels materials lapidis s'inclou sovint el cost del transport, sense que genèricament se signifiquin les partides. Això fa que quan la comanda a un mestre pedrer implicava que s'havia de fer càrrec del transport, segur que el preu final dels carreus i els materials estandarditzats es disparava. A tall d'exemple, l'esmentat mestre de cases i fuster Pere Ciprers destacà com un veritable empresari, que contractava les obres a peu fet i assumia les despeses dels materials, el seu transport i els sous dels picapedrers. En ocasions, els mestres pedrers signataris d'un encàrrec sotsarrendaven la feina de tallar la pedra a altres picapedrers, cosa que dificulta el càlcul final del preu dels encàrrecs lapidis. Altres factors com ara el volum de la comanda i les mides dels materials feien variar també els costos. A títol indicatiu, setanta sous per columna, sense capitell ni base, és el que va cobrar el pedrer trescentista Berenguer Portell per les columnes destinades a una de les andanes del claustre de la catedral de Vic, preu al qual cal afegir entre un 10 % i un 20 % en concepte del transport, que va anar a càrrec del traginer Mateu, que va cobrar dotze sous per cadascuna de les dinou columnes portades des de Girona. A mitjan segle XIV, la parella de columnes estàndard, d'entre 120 cm i 180 cm, inclosos els capitells, les bases i els àbacs o taules, podia oscil·lar entre quaranta i cinquanta sous, preu que pujava entre seixanta i noranta sous si la llargada de la columna superava els 180 cm, i encara podia augmentar més si el fust de la columna era gallonat en lloc de cilíndric.

Com eren i com funcionaven, aquestes pedreres? Varen canviar, els tipus i l'extensió de les arrencades, la propietat

i el mapa parcel·lari, al llarg del temps? Són qüestions que, ara com ara, no tenen una resposta contundent, alhora que posen en evidència els límits actuals de l'estudi històric d'aquesta activitat. Tanmateix, la recerca comença a donar resultats esperançadors sobre el que va ser una veritable indústria de la pedra a Girona, on es va generar una mena de revolució laboral en un sector productiu que va esdevenir essencial per a la societat gironina. La manufactura de la pedra fornía el gruix del material constructiu dins i fora de la ciutat, a diferència d'altres societats europees, en què la fusta era molt més rellevant.

A dia d'avui no tenim respostes segures a la pregunta sobre l'origen de l'exploració de pedreres a Pedret. No sabem del cert si la catedral romànica de Girona i altres edificis aixecats als segles XI i XII, com els monestirs de Sant Pere de Galligants, Sant Daniel i Sant Martí Sacosta, es varen bastir amb pedra extreta de Pedret o d'altres pedreres de la ciutat. Per a la talla de carreus —és a dir, tota aquella pedra que no té una finalitat ornamental— hem de creure que el criteri principal a l'hora d'escollir la pedrera havia de ser necessàriament la proximitat a peu d'obra. Recordem una altra vegada que la partida que més encaria una construcció amb pedra era el transport. Per tant, era una necessitat ineludible reduir la distància entre la pedrera i la llotja o espai cobert on els mestres pedrers treballaven el desbastat, la talla i, en el seu cas, el polit de la pedra, tant si la llotja era a la mateixa pedrera com si era molt a prop de l'edifici en construcció.

I qui eren els actors, alguns dels quals vivien a Pedret i molts d'altres hi treballaven? *Petrarius* és l'apel·latiu més comú per referir-se indistintament a tota mena de professionals de la construcció, pedrers o picapedrers, mestres de cases i escultors, per bé que aquests darrers es coneixen amb el nom de *imaginarius* o *imatgers*. D'entre els pedrers hi havia els calcinaires, mestres del guix, que sovint eren els mateixos pedrers que es dedicaven també a l'obtenció de la calç. Les notícies sobre la vida diària dels artífexs, no només de la construcció, són certament molt minses. L'exercici del seu ofici els permetia poder viure amb el mínim indispensable, per bé que sabem que alguns mestres pe-

drers gaudien d'un nivell de vida amb força més comoditats. Tanmateix, hem de creure que la simplicitat vital era el més habitual, i que no es va modificar fins al començament de l'edat moderna, quan la societat va evolucionar vers unes condicions de més consumisme.

No ens és possible aquí enumerar la gran quantitat de mestres de cases, pedrers, mestres fusters i artífexs d'oficis afins agrupats en la confraria o gremi dels Sants Quatre Màrtirs —corporació religiosa i social que regulava l'ofici i defensava els interessos dels seus membres— que varen escampar arreu la pedra de Girona. L'activitat a les pedreres gironines va ser frenètica a la baixa edat mitjana i en els primers temps moderns, amb una demanda colossal de pedra que era destinada a les principals obres civils i eclesiàstiques de la ciutat, des de la Catedral i Sant Feliu, passant pels convents i monestirs, fins a la seu a Girona del General de Catalunya i casals de les elits. Mestres vinguts d'indrets més o menys llunyans, d'altres dels entorns de Girona i, els més nombrosos, originaris de la mateixa ciutat, varen bastir bona part del que avui anomenem la *ciutat històrica*. Tallers individuals de picapedrers, associats o no amb altres mestres de l'ofici, i autèntiques nissagues, de vegades amb estructura empresarial de dues i tres generacions de vida professional continuada, constituïen el que cada cop amb més convicció pensem que va arribar a ser la principal activitat econòmica de la ciutat. És versemblant que alguns s'acostessin a l'estatus de la burgesia, com alguns escultors, pintors o argenteros. N'hi va haver que varen ocupar fins i tot representació a la universitat com a consellers. És el cas de Berenguer Cervià *dels pus femosos de Gerona*, que va assumir la direcció de les obres de la seu gironina entre l'any 1434 i el 1470, i participà en el govern municipal com a conseller i com a jurat. La majoria dels picapedrers, però, devien viure modestament, per bé que allunyats de la pobresa perquè es trobaven molt per sobre de la frontera de les cent hores de salari per a un quintar de gra, que és la mesura generalment emprada per mesurar el llindar de la pobresa. Més endavant, a partir del cinc-cents, la situació va millorar clarament, i es

>> Cúpula de l'apoditeri dels Banys Àrabs de Girona. La majoria de pedrers documentats al segle XIII vivien al burg de Sant Pere de Galligants. De les seves mans hàbils sorgiren les primeres columnes i capitells seriatos (visibles a Arles, Breda, Besalú, etc.), però també obres úniques com els carreus, voltes i columnes dels Banys Àrabs de Girona, bastits a finals del segle XII i totalment reconstruïts al XIII, després del setge francès del 1285.

(Foto: M. A. FUMANAL)

va situar exactament per sobre de l'índex fatídic. En definitiva, el món dels artesans de la construcció formava part d'un grup socioprofessional que ocupava la mitjana de la jerarquia artesanal, per bé que les seves arrels es troben entre les més humils, i alguns manobres o aprenents van viure en una posició sovint pendent de qualsevol desequilibri que pogués provocar el mínim agreujament de la situació econòmica.

No tenim gaires elements per determinar quin ofici gaudia de més reconeixement social, però referències documentals deixen entreveure que alguns artífexs considerats hàbils en els seus oficis van aconseguir un prestigi social, fins i tot en l'època del romànic, com ho demostra la peculiar signatura del mestre Pere de Galligants a la rosassa de la façana de l'església, si no és que es refereix al promotor d'aquest gran finestral, l'abat Pere. I no oblidem que alguns mestres d'obres i

>> *Sepulcre del bisbe Bernat de Pau († 1457). Realitzat a mitjan segle xv, el gegantesc sepulcre del bisbe i diplomàtic suposa el màxim exponent de la combinació de pedra de Girona (estructura de muntants, arcs, lòbuls, etc.) amb alabastre de Beuda, emprat en la majoria de relleus i figures, d'autor encara desconegut. Aquesta pràctica fou habitual al claustre de la mateixa Catedral i en conjunts fora de la ciutat, com el sepulcre de Ramon Bou († 1331), a la basílica de Castelló d'Empúries. (Foto: M. A. FUMANAL)*

artífexs d'oficis diversos van arribar a representar els seus conciutadans en formar part del govern municipal per la mà menor, el sector més baix de la societat medieval.

Al servei de l'eternitat. Els sepulcres

Si els primers usos de la pedra de Girona van ser en l'àmbit de la construcció i l'escultura arquitectònica (segles xi-xii) a partir del segle xii i, sobretot, el xiv va esdevenir un material preferent en la realització de làpides i sepulcres de grans dimensions.

Podem afirmar que l'entrada de la pedra de Girona com a material per a l'escultura funerària es va produir bastant tard. La raó principal és que durant els segles xi i xii la calcària nummulítica s'havia utilitzat com a material de construcció i decoració en escultura arquitectònica, però no pas en les decoracions que tenien a veure amb l'àmbit funerari. Un recompte analític de les làpides i osseres conservades avui demostra que fins a l'any 1200 la pedra avellanada no fou un material emprat en aquest tipus d'obres. Fins llavors, el material preferit dins la ciutat va ser el marbre, normalment blanc (segurament reaprofitat de monuments romans, com veiem en diverses làpides episcopals), i fora d'ella també el marbre o altres pedres d'aspecte noble.

Potser arran del treball dels primers claustrers amb pedra nummulítica (catedrals de Girona i Barcelona, i monestir de Sant Cugat del Vallès), la pràctica escultòrica del taller d'Arnau Cadell i d'altres validà la calcària gironina com a apta també per a obres funeràries, mercès a la seva textura i coloració versàtils. Durant el primer terç del segle xiii la pedra de Girona va esdevenir hegemònica a la capital, que, a més, n'exportà a altres indrets. Així, al claustre de la Catedral trobem

les làpides del bisbe Arnau Creixell († 1214) i el canonge Alemany d'Aiguaviva († 1227); al monestir de Sant Pere de Besalú, la del jutge Berenguer d'Albucà († 1227), i, més lluny, a l'església de Santa Maria d'Ullà, la del cavaller Ponç Guillem de Torroella († 1226).

Entre finals del segle xiii i principis del xiv, la calcària nummulítica és utilitzada en gairebé totes les làpides i osseres que coneixem a Girona, i a mitjans de la centúria suposa més del 50 % del material emprat en les tombes repartides arreu de la diòcesi i fora d'ella. Alhora, pel que fa a les peces de menys entitat, es creen uns estàndards compositius i decoratius (semblantment al que succeirà amb l'escultura arquitectònica), amb dos, tres o quatre escuts del difunt, envoltats o no de cartel·les, gairebé sempre lobulades, que flanquegen la inscripció.

L'experiència dels mestres pedrers farà que no hi hagi dubtes a l'hora d'emprendre projectes més sumptuosos. L'excel·lència arriba quan, a partir de la dècada de 1320, es comencen a tallar sepulcres monumentals, amb figures jacentes i grans embolcalls arquitectònics. Els primers grans exemples són les tombes de bisbes a la Catedral, com les de Bernat de Vilamarí († 1312), Guillem de Vilamarí († 1318) o Pere de Rocabetí († 1324), però també les del canonge Arnau de Soler († 1326), la dama Elionor de Cabrera († 1333) o el gran almirall Jofre Gilabert de Cruïlles († 1339). Fora de la ciutat destaquen els sepulcres del bisbe de Barcelona Ponç de Gualba († 1334) i del cavaller i ambaixador Bernat de Fonollar († ca. 1341).

>> *Ossera de Berenguer de Palau († 1337), situada a l'ala meridional del claustre de la catedral de Girona. El frontal és una mostra exemplar del tipus més freqüent dels segles xiv i xv: una inscripció ben delimitada en un rectangle flanquejada per dos escuts del difunt, sovint envoltats d'una cartel·la polilobulada. (Foto: M. A. FUMANAL)*